

Dördüncü sene

On yedinci sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

Birinci Kânun — 1930

İstanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

Ebu al - berekât al - Bağdadî

Hayatı

Bu zatın velâdet tarihi sarîh surette söylenilmemektedir. Şu kadar varki (547 h.) de vefat ettiği ve Şemsî hisapla tam doksan sene yaşamış olduğu söyleniyor. Demek ki (454 h.) de dünyaya gelmiştir. Kendisinin şemsî ve kamerî olduğu zikredilmeyerek seksen sene yaşamış olduğu dahi söylenilmektedir ki bu seksen senelik zamanın şemsî hisapla olmasına göre takriben (465 h.) de; kamerî hisapla olduğuna nazaran (467 h.) de doğmuş olması lâzımgelir.

Her ne kadar Bağdad'da yaşamış ise de Bağdad civarında (Beled) namındaki kasabacıkta dünyaya gelmiş olduğundan kendisi (Beledî) nisbetile dahi yadedilmektedir.

(ابو البركات) künyesini taşıyan bu zat aslen Yahudî idi. İsmi (هبة الله) ve babasının ismi (على) ve büyük babasının ismi de (ملكان) idi. Köprülü kütüphanesinde ki (صوان الحكمة N : 902) nin sonundaki (Tetimme) de (Mülkâ) bu zatın babası olmak üzere gösterilmektedir.

Kendisi bidayette tababet tahsil eylemiştir. Fakat bu hususta evvelâ müşkülât içinde kalmışsa da bilâhere bu müşkülâtı bertaraf etmeye muvaffak olmuştur. Şöyleki: o asırda tababetin en mütemeyyiz üstazlarından olan (ابو الحسن سعيد بن هبة الله) Yahudîlere ders vermek ve bunları dersanesine kabul etmek hususunda müteassıp idi. (Ebu al - Berekât) ise bu zattan ders almak emelini takip ediyordu. Dersaneye giremeyen (Ebu al - Berekât) dersanenin hizmetcisile dost olarak hergün gelir ve talebenin münavebe ile okudukları dersleri ve üstazım müvacehesinde vukubulan mübahese ve müzakereleri dersanenin dehlizinden dinler ve not tutardı. Bir müddet bu halde dersleri zaptetmekte olan (Ebu al - Berekât) nihayet bir gün bu üstazın dersanesine kabul olundu ve telmizlerinin en mühimlerinden biri oldu. Buna sebep de şu idi: bir derste talebe üstazlarının müvacehesinde cereyan iden bir bahiste aciz kalarak bu hususta üstazın vereceği cevaba muntazır oldular. Tam bu esnada (Ebu al - Berekât) dersaneye girmiş ve üstaza arzı hörmetle bu hususta mübaheseye iştirak etmesine müsaade talep eylemişti. Üstazın vaki olan musaadesile (Ebu al -

Berekât) sene ve ay ve gün iraesile tarihi ve talebeden hangi şahsın nevbeti günü olduğunu tayinle bu meselenin evvelce cereyan ettiğini söyleyerek (Calinos) dan naklen bu müşkülü hal ve izah etti. Üstaz bu cevaba taaccüple beraber kendisinin dershanede nerede oturduğunu sordu. Dehlizden dinlemiş olduğunu anlayınca bu hırs ve zekâda olan bir kimsenin menolunmasını reva görmeyen bu üstaz Yahudî olmasına rağmen artık (Ebu al-Berekât) ın dersaneye girmesine müsaade etti. (Ebu al-Berekât) bir kaç sene sonra meşhur bir tabip ve müderris olmuştu. Bir taraftan talebe yetiştiriyor ve bir taraftan dahi içlerinde halifeler ve hükümdarlar bulunan hastalarını tedavi ile iştigal ediyordu. Zamanındaki tabipler kendisinden hastalıklara dair malûmat talep ediyor ve (Ebu al-Berekât) ın bunlara verdiği cevaplardan teşekkül eden kitabı tabipler elden ele dolaştırıyorlardı. Emrazı teşhis ve tedavide vesaitin fıkdanına rağmen akıl ve zekâsile hiç kimsenin bulamadığı vasıtaları bulurdu. (Kıftî) nin (Ahbâr al-hukema) sında görülen şu hikâyeye (Ebu al-Berekât) ın bulduğu garip vasıtalarından biridir: (Ebu al-Berekât); Selçukîlerden bir hükümdarı tedavi ile bu hükümdarın bir çok atıyye ve hilatlerine nail olduktan sonra Bağdad'a avdet etmişti. Bir gün üzerinde bu selçukî hilatlerinden; kırmızı atlasan mamûl bir hilat bulunduğu halde hanesinde ders veriyorken Bağdad'lılardan bir kimse gelip bir çok zamandanberi bir çok ilaçlara rağmen fena bir öksürükten muztarip olduğunu söyledi. (Ebu al-Berekât) bu adama oturmasını ve öksürdüğü zaman boğazından gelecek mayii kendisine göstermesini söyledi. Bir müddet sonra öksüren ve boğazından mayi gelen bu hastaya (Ebu al-Berekât); üzerindeki atlas libasın yenine bu mayii terketmesini emretti. Hasta tereddüt ettise de tabibinkat'î emri bu tereddüdü izale eyledi. (Ebu al-Berekât) atlas içinde bulunan bu mayii bir müddet avucunun içinde tutarak dersle meşgul oldu. Bilâhere bu mayii tedkikile hanesinin bağçesindeki turunç ağacından bir turunç koparttırıp bu hastaya yedirdi. Hasta; bu müracaatının ertesi günü geldiği zaman öksürükten daha ziyade muztaripti. (Ebu al-Berekât)yine bu hastaya bir turunç yedirdi. Üçüncü gün hasta öksürükten kurtulmuş ve ifakat bulmuştu. Talebesine hitaben(Ebu al-Berekât)buadamın öksürüğü ve tedkikettiği mayi hakkında şu yolda izahat verdi: ben; mayii avucumun içine alıp bir müddet elimde tutuktan sonra bu mayiin atlas üzerinde kepek bırakıp bırakmadığını tedkik ettim. Mayiin kepek bırakması ya ciğer veya göğüste bir karha olduğunu gösterecek idi ki bu takdirde hastalığın tedavisi güçleşecekti. Böylebir alâmet görmediğimden teneffüs cihazında hasıl olmuş alelâde bir rahatsızlık olduğunu anlayarak turunçla bu rahatsızlığı izale ettim.

Sabit bir fikre tutulmuş bir hastanın vehmini izale ve tedavi için keşfolunmuş olan atideki çareyi (İbn Ebi Usaybia) (Ebu al-Berekât) a isnat etmektedir: Bağdad'da malihulyaya tutulmuş bir hastabaşının üzerinde bir küp bulunduğu fikri sabitine kapılmıştı. Bu küp eğrilmesin ve düşmesin diye yollarda yürürken alçakdam altlarından geçmez ve daima ihtiyatla yavaş yavaş yürürdü. Ve kendisine hiç kimseyi takar-rüp ettirmezdi. Bu hastayı bir çok tabipler tedavi altına almışlarsada bunların hiç biri hastanın üzerinde bir tesir husule getirememişlerdi. Kendisine son müraceat olunan tabip (Evhad al-zaman) idi. (Evhad al-zaman) şimdiye kadar tabiplerin vermiş oldukları ilaçların bir tesiri olmamış olduğunu bildiği için şu tertibatı ittihaz etti: hasta (Ebu al-Berekât)ın hanesine getirilip (Ebu al-Berekât) hasta ile konuşmağa başladığı zaman kölelerden biri elindeki büyük bir değnekle uzaktan hastanın başındaki küpe vuracak gibi bir vaziyet alacak ve diğer bir köle dahi evvelce ihzar olunmuş olan bir küpü hastanın arka tarafından yukarıdan aşağıya; işaret olunduğu vakit derhal yere atacaktı. Hasta getirilmiş ve (Ebu al-Berekât) kendisile hastalığa dair konuşmaga başlamıştı bu esnada kölenin biri elindeki değnekle içeri girip küpü kıracağını söyleyerek değneği hastanın başı üzerinde havaya doğru savurdu ve diğer köle dahi tam bu esnada küpü yere atarak büyük bir kürültü ile küp kırıldı ve parça parça oldu. Kırılan küpün başında taşımakta olduğu küp olduğunda hiç şüphesi olmayan hasta küpün kırılmasına teessüf etmekle beraber bu sabit fikri kendisinden zail oldu. Yine (İbn ebi Usaybia) nın (Ebu al-Berekât) ın telmizlerinden (Ebu al-Fadl) dan nakleylemekte olduğu şu hikâye üstazın hazakatini göstermektedir. (Ebu al-fadl) diyor ki:

Parmağında (etyaran) çıkmış olan bir hasta üstada müraceat etti. Fakat bu etyaranın şişi az olmakla beraber içinden irin gibi bir mayı dahi gelmekte idi. Üstaz bunu görünce derhal parmağın boğumunu kesti ve bizim bu kat'ameliyatına ettiğimiz itirazları dahi sükûtle karşıladı. Ertesi gün aynı hastalıkla musap olan diğer bir hasta geldi. Üstaz bu ikinci hastanın tedavisini bizim reyimize terketti. (Etyaran) ın tedavisi için bildiğimiz ilâçları tatbik ettik. Fakat yara zail olmadı bilâkis genişledi ve tırnağı düşürdü ve parmağın birinci boğumu teh-lükeye girdi. Bunun tedavisi için haricen ve dahilen her türlü ilâçlara müraceat ettiğimiz halde parmak dökülmeye başladı, nihayet boğumu değil; temamilen parmağı kesmeye mecbur olduk.

Bu büyük ve muktedirzâtın halife (مستضى) [doğrusu olmak lâ-zımdır] nin hizmetinde bulunduğu zaman yine bu halifenin hizmetinde bulunan hiristiyan tabiplerden (امين الدولة ابن التاميد) 466-560. h.) ile araları aç-

larak bu meslekdaşı hakkında rekabet saikası ile tasniatta bulunmuş olması kendisinin içtimâî ahlâkça düşgün olduğunu göstermektedir. Şöyleki: (Ebu al-Berekât); (İbn al-Telmiz) aleyhinde bir kâade bir takım isnadat yazarak irza ettiği bir hizmetçi vasıtasıyla bu kâadı kimse görmeden halifenin geçeceği bir yola attırdı. Halife bu kâaddaki müfte-reyata muttali olduğn zaman fevkalâde ehemmiyet attettiğinden (Emin al-Devle) yi tecziye etmek istedi ise de ihtiyatı elden bırakmadığından tahkikat neticesinde sırf (Ebu al-Berekât)ın bir saniası olduğunu anlayınca bu sefer bihakın (Ebu al-Berekât) hakkında hiddet ederek kendisinin hayatını ve mallarını ve kitaplarını (İbn al-Telmiz) e terketti. (Ebu al-Berekât) a nazaran yüksek bir ahlâk sahibi olan (İbn al-Telmiz) bunların hiç birine taarruz etmedi. (Ebu al-Berekât) bu vak'adan sonra halifenin gözünden tamamen düşmüş olduğundan saraydan uzaklaştırıldı.

(İbn al-Telmiz), (Ebu al-Berekât) tan yalnız lisanen intikam almış ve hakkında şu: "Bizim bir ahmak Yahudî dostumuz vardır ki söz söylediği vakit hamaketi zahir olur. Köpek kendisinden meziyetçe daha yüksek olduğu halde öyle bir tihütekebbür taslar ki gûya henüz (Tih) sahrasından çıkıp kurtulmuş değildir... [1], kıt'ayı söylemiştir.

Bu iki tabipden birinin tevazuu ve diğerinin tekebbürü hakkında (البدیع الاصطرابی) de şöyle söylemiştir:

„Tabip (Ebu al-Hasen-İbn al-Telmiz) ve meslekdaşı (Ebu al-Berekât) iki mütenakız ktupturlar. Biri tevazu ile kadri yükselip Süreyyaya çıkmış; diğeri tekebbürle alçalmış ve hadide sukut etmiştir [2].

(Ebu al-Berekât) bir çok] eski tabipler veya bir çok eski feylesoflar gibi aynı zamanda tabip ve feylesöftü. Kendisine (فيلسوف العراقيين) dinilmesi bu husustaki şöhretinin tabiplikteki şöhretinden dun olmadığını göstermektedir.

Kendisinin (Aristo) derecesinde felsefî bir kudrete malik olduğunu kabûl edenler vardır. Çünkü (المعتبر) inde (Aristo) ve (İbn Sina) nın fikirlerini red ve cerhe dair kuvvetli yazılar yazmışrır.

Bir gün; feylesoflardan madut³ olan (مهجة التوحيد) sahibi hükümdar (عضد الدين علاء الدولة ملكزاد) (Ebu al-Berekât) ın (İbn Sina) ya karşı irat etmiş olduğu itirazlara dair; meşhur rubaîler sahibi (Hayyam) dan fikir sor-

[1] اذا تكلم يهودى حماقة

لنا صديق يهودى حماقة

كانه بعد لم يخرج من التيه

ابو الحسن الطيب ومقتفيه

وهذا بالتكبر في الحضيض

فهذا بالتواضع في الثريا

هذا صديق يهودى حماقة

كانه بعد لم يخرج من التيه

ابو الحسن الطيب ومقتفيه

وهذا بالتكبر في الحضيض

فهذا بالتواضع في الثريا

Bu (Usturlâbi) nin Köprülü kütüphanesinde olduğunu söylediğimiz (Savân al-hikme) nin sonundaki (اتمام التمه) de (Ebu al-Berekât) ın hicvi hakkında daha pek çok çirkinmanzumeleri kü-rülmektedir.

muş (Hayyam) da (Ebu al-Berekât) ın - (İbn Sina) ya karşı itirazda bulunmak şöyle dursun - (İbn Sina) nın sözlerini dahi anlamaya muktedir olmadığını söylemesi üzerine (Ebu al-Berekât) a taraftar olan bu hükümdar (Hayyam) a ; (İbn Sina) nın malik olduğu hadisten daha kuvvetli bir hadse malik bir kimsenin bulunmasının mümkün veya müstehtil olduğunu sormuş ve buna (Hayyam) dan müsbet cevap aldıktan sonra (Hayyam) ın (Ebu al-Berekât) ın (İbn Sina) ya karşı itiraz edebilecek derecede olmadığı ve bunun sözlerini anlamaya muktedir bulunmadığı hakkında söylemiş olduğu sözün delile mukarin olmayarak söylemiş kuru bir davadan ibaret olduğunu ileri sürerek sözüne şu suretle devam etmiştir :

Sen ; kuru bir dava olarak (Ebu al-Berekat) ın (İbn Sina) nın sözlerini anlayamayacağını ve bundan dolayı kendisine itiraz edemeyeceğini söylüyorsun . Şu devattar kölem dahi bilâkis ; (Ebu al-Berekat)ın (İbn Sina) nın sözlerini anlayabilecek ve kendisine itiraz edebilecek rütbenin fevkinde olduğunu senin gibi kuru bir dava olarak iddia edebilir. Eğer mücerret iddiada bulunmak bir iş ise kölem bu hususta zannederim seni geride bırakır . Hakim olan kimseler hiç bir kimse hakkında bühtanda bulunmağa tenezzül etmezler ve söyledikleri sözleri delillerile irat ederler . Sen şu köleden kendini daha yüksek görmüş olaydın davanı delile mukarin olarak irat ederdin .

Bu ağır sözlerden (Hayyam) sükûta mecbur olmuştu.

(Ebu al-Berekât) ın halifs (مسترشد) ile (مسعود بن محمد بن ملكشاه) arasında vukubulan ve iki taraftan hiç bir kimsenin burnu kanamayan muharebde (Mes'ut) tarafından esir alınarak korkusundan derhal İslâm dinini kabûl etmiş olduğu rivayeti kabul olunacak olursa kamerî hisapla ve fatından on sekiz sene evvel ihtida etmiş olur.

Halifenin yanına girdiği zaman zimmîliğinden dolayı (قاضى الفضاة)ın kendisine kıyam etmemiş olması azametine dokunarak bir daha buna meydan vermemek için derhal halifenin önünde İslam dinini kabul etmiş olduğu rivayeti dahi vardır ki evvelki rivayete göre korko sâikasile ihtida etmiş olan feylesofumuz bu rivayete göre de azametfuruşluğundan dolayı müslim görünmüştür.

Diğer üçüncü bir rivayete göre de (محمود بن محمد بن ملكشاه) ın pek sevdiği zevcesi ve aynı zamanda amcası (Sencer) in kerimesi (Hatun) un vefatından bu hükümdarın pek müteessir olması üzerine bu kadının tabibi olan (Ebu al-Berekât) yine ölüm korkusundan ihtida etmiştir. İslâm dinine girmesine sebep olmak üzere diğer bir rivayet daha görülmektedir.

Bu rivayete nazaran yukarıda (İbn al-Telmiz)e isnat ederek nak-

letmiş olduğumuz kıt'ayı (ابن الافاج) namında biri söylemiş ve bu hicvî muhtevi olau kıt'a kendisine; her ne kadar servetü saman sahibi olsa da İslam dinini kabul etmedikçe hürmet ve tebcile mazhar olamayacağıı bildirmiş olduğundan İslâm dinine girmeye karar vermiş idi. Fakat kendisinin yaşlarını almış olan üç büyük kızının kendisiyle beraber İslâm dinine girmeyeceklerini bilmesi ve bundan dolayı kendisinin mirasından mahrum kalacakları endişesi mani oluyordu. Halifeden kendisinin vefatında terkededeceği emvalinden kızlarının müstefit olmaları hakkında imza almaya muvaffak olduktan sonra bu kararını ızhar eyledi.

Mezkûr (İtmam al-tetimme) de ve (شهرزورى)nin (Tarih al-hükema, Ragıp paşa, 990)ında görüldüğü veçhile (Ebu al-Berekât)ın bazı manzum parçaları vardır. Şu: “Hâlikımdan ve (Emir al-müminin)den başka,” “üzerimde minneti olan bir kimse beni kapısında görmüş değildir. Hiç,” “bir mala malik bulunmamaklığıma rağmen nâsın hepsinden müstağ-,” “niyim . Çünkü istiğna; mala malik olmakla değil; ancak mala malik,” “olmaktan müstağni bulunmakla kaimdir [1] .

Kıt'a (İtmam al-tetimme)de görülmektedir.

Hayatının son senelerinde (Ebu al-Berekât)ın gözlerine amâ tari olmuş ve kulakları işitmez olmuştu . bu ihtiyarlık hastalıklarından başka Abraşlık ve miskinlik illetlerine dahi giriftar olmuştu. (547 h.) de öleceğini anladığı vakit mezar taşına (kendisinin mes'ut ve bahtiyar iken bir çok hastalıklara tutularak en betbaht insanlardan biri olarak öldüğünü ve (El-muteber) namındaki kitabın müellifi bulunduğunu yazmalarını tavsiye etmişti [2].

(Ebu al-Berekât)ın kabir taşına yazmalarını tavsiye etmiş olduğu (Kitab al-muteber) i kendisinin temamilen şahsiyetini temsil eden bir eseridir. Onun hakikî mezarı bir taş parçasının delâletine iftikâr arzedenden fânî vücudunun gömüldüğü yer değil; fikirlerini hamil olan bu güzel gitaptır.

Bu eserinden başka yıldızların geceleri görünüp gündüzleri görünmemelerine dair (غياث الدين محمد بن ملكشاه) namına te'lif etmiş olduğu bir eseri ve teşrihe dair diğer bir eseri ve üç makaleden mürekkep (Ak-

[1]

وغير امير المؤمنين بيايه
وان الغنى الا عن الشيء لا به

ولم يرني ذومنة غير خالقي
غنيت بالامال عن الناس كلهم

[2] هذا قبر او حد الزمان ابى البركات ذى العبر صاحب المعبر

Bu (547 h.) de (Mes'ud b. muhammet b. Melekşah) Hemedan'da hastalanmış ve tedavi için (Ebu al-Berekât) Bağdat'dan Hemedan'a celbolunmuş olup bu hükümdarın hayatından ümit kat'edildiği gün (Ebu al-Berekât) kendisinin katledilmesi korkusu ile kuşluk zamanında vefat etmiş ve oğünün ikindisinden sonra da bu hükümdarın ölmüş olması rivayeti dahi vardır ki bu rivayete köre (Ebu al-Berekât) Hemedan'da vefat etmiş ve tabutu hacıların kafilesile Bağdad'da getirilmişti.

rabazin-mürekkep edviyeyi ve bu mürekkep edviyenin müfredatını ve terkip keyfiyetini bildirir - kitabı ve (ابن الأرواح) namında terkip etmiş olduğu bir macuna dair ufak bir risalesi ve aklın mahiyeti hakkında diğerküçük bir risalesi vardır. (كتاب النفس) namında bir eseri olduğu dahi görülmektedir. Yetiştirmiş olduğu talebesi arasında (عمود الحواری) gibi feylesoflar dahi vardır.

“Şehvet; tabiat aleminin umranı için insanlara verilmiş olan ücrettir” sözü kendisinden menkuldür. Atideki sözlerde kendisinden naklolunmuştur :

“Dünya seadetleri : temiz ve asil bir aileye mensup olmak, erkek”
“evlatlara ve afif kızlara malik olmak, maksatlarının husulü hususunda”
“kendisine yardım edee dostları bulunmak ve zengin olmaktır.”
“Hatibin lisanında talâkat bulunmak şart olduğu gibi nâsın etvar,”
“ve ahlâkını bilmesi ve samî’leri kendi maksadına doğru kazanmaya,”
“muktedir olması dahi şarttır. Asabına hâkim olması ve azmi kuv-,”
“vetli olup hiç kızmaması lâzımdır. Hatip hutbesi ile muhtelif kimse-,”
“lere hitap eder. Hitap ettiği kimse bazen hasım ve bazen de nazar,”
“ve mücadele erbabından olur. Hatip bu muhtelif kimselere karşı,”
“kendisinin vasıl olmak istediği gayesini eyice tayin eylemiş bulun-,”
“malıdır ve müşavere mevzularında hayırların yekdiğerlerine nazaran,”
“derece farklarını ve bilâkis şerrin derecelerini bilmelidir ve hakikî,”
“hayır; iffet, şecaat, hikmet ve adalet olmak üzere dördttür. Bu şerait,”
“dahilinde hareket eden hatip; mevzularında gayesini istihsale muvaf-,”
“fak olur . ,”

كتاب المعتبر [1]

Kitab al-mu’teber

Bu kitabın mahiyeti hakkında bizat müellif izahat veriyor, diyor ki :
“Eskiden âlimler ve feylesoflar kıraet ve kitabet tarikile değil; mü-,”

[1] Bu eserin İstanbul kütüphanelerinde görebildiğimiz nushaları şunlardır: Köprülü kütüphanesinde 919 numaralı nusha yalnız mantık kısmını ihtiva etmektedir. Âhirinde istinsah tarihi yoktur. Fâtih kütüphanesinde iki nusha mevcut isede bu nushaların ikisi de tam değildir. 3224 numaralı nusha bu eserin yalnız ilâhiyat kısmını havidir. Bu nusha sıhhatli denebilecek kadar yanlış yazılmış bir nusha olup bizzat müellifin imlâ tarikile talebesine yazdırmış olduğu nushaların birinden naklolunan bir nushadan (هبة الله بن محمد بن علي بن الحسن القرشي) namında bir zat tarafından (595h.) de yazılmıştır ki görüldüğü veçhile istinsah tarihi müellifin vefatından sonra yarım asra kadar uzamıştır. Bu kütüphanedeki ikinci nüsha 3225 ve 3226 numaraları altında ayrı ayrı iki cilde tefrik edilmiş olan tabiiyat kısmıyla yine ilâhiyat kısmını ihtiva etmektedir. Bu iki cildin her ikisindede istinsah tarihi yoktur. Her halde yedinci asırdan evvel yazılmış olmaları lâzımgelen bu cildler sıhhatce birinci nushaya yaklaşımdan pek uzaktırlar. Gördüğümüz nushaların en kadimi ve en sıhhatli-

“şafehe ve rivayet tarikile ders verirlerdi. Kendi üstatlarından telâkki,
 “etmiş oldukları ilimleri talim ve taallüme salih olan talebeye anla-
 “yacakları çağ hulûlünde anlayış dereceleriyle mütenasip bir tarzda,
 “kendilerine tefhim ve talim ederlerdi. Bu suretle olan talimlerinden,
 “istihdaf ettikleri gayeleri ilmini naehillere geçmemesi ve aynı zamanda,
 “ehil olanların dahi talimde zekâ ve istidatları derecesinden çok veya,
 “bilâkis az telakkiye uğradılmaları ve telâkki zamanlarını aşmak ve,
 “bilakis telâkki ve talim zamanlarından geri kalmak mahzurlarına ma-
 “ruz kalmayarak daima konturol edilmeleri idi. „

“O devirlerde ilme sarfedilen büyük bir itina ve ihtimam sayesinde,
 “pek çok bir kemiyete baliğ olan muhtelif zamanlardaki muhtelif âlim-
 “ler mütevaliyen bu kiymettar vediaı yekdiğerlerine tevdi ve teslim,
 “ediyordular. „

“Âlimlerin ve müteallimlerin azalması ve ilme karşı eski rağbet,
 “ve ihtimamın kalkması üzerine âlimler; selefleri olan eski âlimlerin,
 “ve feylesofların hilâfına olarak indiristan vikaye maksadile kitap,

olan Fâtih kütüphanesindeki 3224 numaralı nushanın; ne yazık ki sahife başları tarafından bazı noktaları rutubetten bozulmuş olduğu gibi tamir eden mücellidin muhtelif sahifelerin üzerine yapışdırmış olduğu âdi kâadın altında kalan yazıları da okunamamaktadır. Es'ad efendi kütüphanesindeki 1931 numaralı nusha; tam ve kâmil bir nusha olup bu eserin munkasem olduğu mantık, tabiiyat ve ilâhiyat kısımlarını ihtiva etmektedir. Bu nushanın her üç kısmını (742 h.) de (محمد بن مسعود خاتونيه) başında kâin (قنطرة الكبرى) in haricindeki (جرجانية خوارزم) (القارى) namında olup (علاء ابیوردی) deye yad edilen bir zat kendisi için yazdırmış ve mantık kısmını bu zat ertesi sene altunordu'nun merkezi olan Saray'a giderken yolda mukabele ve tashih etmiştir. Tabiiyat kısmını ise (744h.) de Saray'da ve ilâhiyat kısmını dahi Saray'dan Kırım'a giderken Azak yolundaki (üç Karku) denilen mevkide mukabele ve tashih etmiştir. Son kısmın yani ilâhiyatın son sahifelerini dahi bu zat kendi elile istinsah etmiş ve sonuna kendi imzasını koymuştur. Bu nusha oldukça sıhhatli isede bir zat tarafından bazı noktaları tashih maksadile ifsat edilmiştir. Bu kitabın Köprülü kütüphanesinde (919) No olan ve yalnız mantık kısmını ihtiva eden Nushasının hacmı 22+14 dir. Mecmuu (502) Sahitadır. Her Sahifa 17 satırdan mürekkeptir. Eski bir nesih yazısı ile yazılmıştır. Fâtih kütüphanesinde mevcut olduğunu söylediğimiz (3225) ve (3226) Numrolarda mukayyet olan bu kitabın iki cildi Köprülü Kütüphanesindeki nushanın aynile diğer mutaakip ciltleridir ki bu kütüphanedeki mantık kısmını Fâtih kütüphanesindeki tabiiyat ve ilâhiyat kısımları itman etmektedir. Garip bir taliin sevkile bu kitabın aynı nushasının mantık kısmını havi olan cildi Köprülü Kütüphanesine ve diyor iki cildi Fâtih Kütüphanesine düşmüştür. Bunlar dahi aynı Nushanın mutaakip ciltleri olduğundan aynı hacımda olup aynı yazı ve aynı Satırı ihtiva etmektedirler. ikisininde Sahifaları (4118) dir.

Gördüğümüz nushaların en sahihi olduğunu söylediğimiz (3224) Numrolu, olup yalnız ilâhiyat kısmını havi olan Fâtih Kütüphanesindeki Nushanın hacmı 18+12 dir. (388) sahifedir. Her Sahifada 13 Satır vardır. yazısı güzel ve okunaklı bir Nesih olup hareketlidir.

Esat efendi Nushasının hacmı ise 24+19 dir. (664) Sahifadan mürekkeptir. her Sahifada 25 Satır vardır. Yazısı Tekemmül etmemiş bir Nesihdir. Bu Nushanın üzerinde mezkûr (علاء ابیوردی) nin şu [من كتب عبيد الله تعالى الغريق في بحار المعاصي محمد بن الظهير القارى المدعو على السنة الاخلاء بالعلاء : nin şü Suretile bir temellük namesi ve imzası mevcuttur.

“yazmaya başladılar. Aynı zamanda ilim ehli olan zekâ ve fitnet er-
 “babından hariç kalan kimselerin bu kitapları anlamamalarını temin,
 “maksadile gamız ibareler ve işaretler istimal ettiler. ,
 “Fakat bu devir de munkazı olup gamız ibarelerin altından kal-
 “kacak ve işaretleri anlayacak kimseler dahi kalmadığından sonra,
 “gelen âlimler bu ibare ve işaretleri bastu tafsil ve tekraru tatvil ile,
 “şerhettiklerinden kitaplar çoğaldığı gibi ilim ehli olmayanlardan bir,
 “çokları ilim ehli olanlarla karıştı. Ve bu karışıklığın neticesi olarak,
 “bu kitaplarda liyakatli âlimlerin sözleriyle beraber cahil ve kasır kim-
 “selerin sözleri dahi yer buldu. ,
 “Ben; hikmet ilimlerine dair kudemanın vücuda getirmiş oldukları,
 “metinleri ve bunların üzerine müteahhirler tarafından yazılan şerh,
 “ve tefsirleri okumaga başladığım vakit bu metinlerdeki gamız ve muh-
 “tasar ibarelerin esas itibarile olan güçlüklerine muhtelif lisanlardan,
 “geçerken almış oldukları bozukluklar ve müteahhirlerin şerh ve tef-
 “sirlerindeki yanlışlıklar dahi inzımam etmiş olduğundan her mebhaste,
 “bu kitaplardan cüz’î bir istifade temini için pek çok vakit ve emek,
 “sarfediyordum. Bununla beraber bazen kudemanın fikirleriyle kendi,
 “fikirlerim arasında tevafuk da bulunmıyordu. Kudemanın fikirlerinin,
 “sahih bir veçhile hıfzını ve aynı zamanda kendi fikirlerimden bunlara,
 “tevafuk etmeyenlerinin zaptını yalnız hafızaya tevdi etmek mah-
 “zurdan salim olmadığı için bunları kâtlara kayıt ve dercediyordum. Bu,
 “kâtları tasnif ederek bir eser vücûda getirmeyi benden muhtelif zatların,
 “iltimaslarile beraber bu kâtların benden başka bir kimse tarafından,
 “tasnif edilmesinin de güç olacağını düşündüğümünden mantık, tabiiyat,
 “ve ilâhiyat bahislerini mühtevî olan bu eseri tasnif eyledim. , [1]
 “Ve bu eserdeki fikirler kendi anlayışlarımın haricinde bana baş-
 “kası tarafında anlatılmış ve benim tarafımdan bilâitibarünazar ka-
 “bül edilmiş değil; belki bizzat benim tahkik ve tamik ile illet ve se-
 “bep beyan ederek nazar ve itibar tahtında yazdığım hususî fikirle-
 “rimi muhtevî olduğundan (کتاب امتر) diye isim verdim ki bu esrim-
 “de yalnız hak ve hakikati takip ve taharri ettiğim için her hangi,
 “fikir ve reye muhalefet ve muvafakate hiç bir ehemmiyet atfetme-
 “dim. Ve evvelâ; fikir ve nazarın kanunları olan ve adeta şiirlerdeki,

[1] (İbniebiusaybia) nın tabakatında körüldüğü vechile (Ebu al - Berekât) a’malığı zama-
 nında yazdığı bu eserini (Cemal al-dın ibni fedlan) ve (ali ibni al-dehhan) ve (ali ibni yusuf) ve
 (al-mühezz ibni al-nekkaş) e imla ettiriyor idi. Ve kendisi bu eserinin (tabi’yat) kısmının
 nihayetinde söylediği vechile bu kitabı talebesinin en kadimi olan zat yazıyor ve istimla idiyoridi.
 Fakat müellif bu zatın ismini bildirmeyor.

وكان اغلب اجابتي فيه لكبيرتلا مذتي وقدعهم الذي هو كتابه ومستمايه والذي تصفح تعالىه وراسخ في
 علومه حتى كمل وانتهى با تملأه مع تملأه وتحقيقه
 İlâhiyat — 3

“aruz gibi fikirlerin aruzu bulunan mantıktan bahsettim. Bunu müteakip,,
“(Tabiiyat) ve nihayet (ilâhiyat) dan bahsetmek hususunda Aristo’yu,,
“takip eyledim. Ve her meselede mühim olan rey ve fikirlerimi bil-,,
“dirdim ve bunları izah ve beyan eyledim. Ve nihayet bunlardan,,
“nazar ve itibarımla tercih ettiğim kavli veya doğrudan doğruya bu,,
“husustaki kendi fikir ve nazarımı bunlara ilâve eyledim ve zikre,,
“şayan olmayan kavilleri her kimin tarafından söylenmiş olursa ol-,,
“sun terkeyledim.,,

Felsefe tarihi i’tibarile pek mühim bir m’hez olan bu eserin mantık kısmı sekiz mekaleden müteşekkil olup birinci mekale on altı fasla, ikinci mekale yedi fasla, üçüncü mekale sekiz fasla, dördüncü ve beşinci mekaleler yedişer fasla, altıncı mekale bir fasla, yedinci mekale iki fasla, ve sekizinci mekale yine bir fasla yarılmış olup mecmuu elli dokuz fasıldır.

Tabiiyat kısmında dahi Aristo’yu takip eden -(Ebu al-Berekât) (Aristo) nun (السماع الطبيعي) [1] tesmiye olunan sekiz kitabını tedkik etmiş ve (Al-sema’ altabîf) denildiği gibi (سمع الكيان) dahi denilen bu kitapların tetkikini tabiiyatın birinci cüz’ünde yirmi sekiz fasılda itmam etmiştir. (Tabiiyat) ın ikinci cüz’ünde Aristo’nun (السماء والعالم) kitabını tetebbu etmiş ve bunu on fasılda bitirmiştir.

Üçüncü cüz’de (كون وفساد) kitabının tetkikini de on bir fasılda ikmâl eylemiştir.

Dördüncü cüz’de (آثار علويه) kitabını beş fasılda ve beşinci cüz’de nebatat ve hayvanata dair olan kitabı on iki fasılda tetkik ve itmam etmiştir ki bu kitaplar dahi Aristo’nundur.

Altıncı cüz’de (كتاب النفس) ruhiyat) ı otuz fasılda tatik ve tetebbu eylemiş ve bununlakitaba hatime vermiştir.

[1] Aristo’nun (Periarhon في المبادئ) dediği mebadiyi talim eden iki kitabı bu mebadi ile tabii cisimlerin cümlesi arasında müşterek olan ahvalden bahis bulunan altı kitabınaki mecmuan sekiz kitabına verilen isimdir. Bunlara (peri fiskis akroasos - في السماع الطبيعي) denilmesine sebep ise-bu isim Aristot arafından verilmiş olmasına göre-kendisinin tarzı talimile Eflâtun’un tarzındaki farkı irae kasdetmiş olmasıdır. Çünkü Eflâtun talebeye muhavere suretile talim ederdi. Aristo ise derslerini yalnız kendisi takrir eder ve talebesi susarak bu dersleri dinlerdi.

الهيآت

İLÂHİYAT

(Ebu al-Berekât) ın (Kitapal-muteber) inin en mühim kısmı olmakla beraber bizi en çok alâkadar etmesi itibarile bu kitabın (mantık) ve (tabiiyat) kısımlarını atıye bırakarak biz; şimdi burada (ilâhiyat) kısmını takip edeceğiz .

(Ebu al-Berekât) ın bu kitabı (Gazalî) den sonra felâsife cephesine mütekellimin tarafından hücum etmiş olan (فخر رازی) nin imdadına tam zamanında yetişmiş olduğundan bu büyük zat bu kitabı pek dikkatle okumuş [1] ve bunda gördüğü Aristo ve Aristo'nun muakkibi (İbn Sina)nın efkârına karşı olan (Ebu al-Berekât)ın retlerinden mütekellimin hesabına istifade etmek fırsatını hiç kaçırmamıştır .

(المباحث المشرقية) sinde bu kitabın (ruhiyat) kısmından nakillerde bulunmuş olduğu gibi felâsifenin mütekaddim ve müteahhirleri tarafından; Allahın ilminin cüz'iyata taallukunun inkâr olunması davasında dahi (Ebu al-Berekât al-bağdadî) den istifade etmiş ve kendisinin bu davada mütekellimler arasında olduğunu hürmetkâr bir lisanla zikreylemiştir [2] . Tefsirinde dahi bu kitaptan istifade etmiş ve Melikşah'ın oğlu Sencer'in Bağdat'dan Horasan'a celbetmiş olduğu kâhinden bahsettiği sırada (Ebu al-Berekât) ın (El-muteber) inde bu kadın hakkında söylemiş olduğu sözler ile istişhad eylemiştir [3] .

Fahri razî'den sonra gerekfelasife ve gerek mütekellimine karşı (Selefiye) tarafındān muhasama ilân etmiş olan (ibniteymiyye) dahi (Ebu al-Berekât) ın; Allahın ilminin cüz'iyata taallûkunu inkâr eden felâsifeye karşı olan reddini zikrile kendisinin kimseyi taklit etmeksizin akıl ve nazar tarikini takip etmesi ve nübüvvetin envarından müstenir bulunması itibarile Allahın ilminin cüz'iyata taallukûnu isbat ettiğini ve selefinin hataya duçar olmuş olduklarını söylemesini sitayişkâr bir lisanla yadetmektedir [4] .

Felâsifeye tebeiyetle Allahın sıfatlarını nefyeden (İbn Sina) vesair

[1] Yukarıda zikr olunan (şehrizori) (tarih el-hukema) sında (fahırâzî) tercümei halinde şöyle söyler: (fahırâzî) nin hukemaya karşı irad etmiş olduğu teşkikatın ekserisi (ebüel-berekât) ın fikirleridir; Onun tasarrufatı zihniyesidir .

[2] El-mebahisülmarşrikfe, 11, 475, Haydarabad tab'ı .

[3] C. 8, S. 331, Devlet matbaası basması .

[4] Minhacüssünne , I, 96.

feylesoflara muhalif olarak (Ebu al-Berekât) ın sıfatları isbat ettiğini dahi (İbn Teymiye) hassaten zikretmekte ve burada kendisini felsefe- de (İmam) olmak üzere tavsif etmektedir [1] . (İbn Teymiye) (İbn Si- na) nın sıfatı nefiyde kendisinin mezheben sıfatı nefyedenler arasında (Batınîler) neş'et etmiş olduğunun tesiri bulunduğn gibi (Ebu al-Bere- kât) ın dahi sıfatları isbatta Bağdat'da sünnet ve hadis uleması ara- sında yetişmiş olmasının tesiri olduğunu söyleyerek içtimâî muhitin insanın tefekkür ve muhakeme tarzına dahi müessir olacağını bildir- mektedir [2] .

(Selefiyye) ile mütekelliminin ekserisi arasında (Allahın teceddüt eden iradeleri bulunup bulunmaması) davasında dahi (İbn Teymiye) (Ebu al-Berekât) ı zikretmiş ve kendisinin (El-muteber) de Allahın müte- cedit iradeleri ve hatta idrakleri dahi bulunabileceğini bast ve beyan etmiş olduğunu zikretmiştir [3] .

(بيان موافقة صريح المعقول لصحيح المنقول) [4] nam eserinde dahi (İbni Teymiye) (Ebu al - Berekât) ın ismini zikrederek bu davayı irad ediyor ve (Se- lefiyye) nin; Allahın müteceddit iradeleri bulunabileceğini kabûl et- melerinde (Aristo) ya takaddüm eden feylosoflarla müttehit oldukla- rını (اثيرالدين الابهرى) gibi mütekellimlerin dahi kendilerine muvafakat etmiş bulunduklarını söylemiştir .

Bu mühim müessirin ilk defa (İbn Teymiye) ve bilâhere (Fahri razî) de görmüş olduğum mühim eseri çoktanberi dikkatimi celbetmekte idi . Bu müessir ve hasseten bu eser hakkında şimdiye kadar hiç bir tedkik icra edilmemiş olmasından dolayı yine çoktanberi bu iş benim için adeta bir fırsat teşkil edecek gibi bana kendisini gösteriyordu . İşte bu gün bu emelimin tahakkuk ettiğini görüyorum . Aşağıya doğru bu kita- bın (İlâhiyat) kısmının fasıllarını takip ve telhis edeceğim . Bilâhere de (Mantık) ve (Tabiiyat) kısımlarından bahs eyleyeceğim .

I

Mabadettabia

Mevzuu, gayesi

İlim; âlimin malûma nisbetle almış olduğu izafî bir sıfattır . İdrak ve marifette dahi hal böyledir . Bizdeki ilim ve marifet nefislerimizin; bildiğimiz şeylere nisbetle almış oldukları izafî sıfatlardır . Ve ilk defa,

[1] Minhacüssünne, I, 71.

[2] Minhacüssünne, I, 98 .

[3] Minhacüssünne, I, 93

[4] Mihacüssünne kenarı, C. 4, S. 21 .

marifet ve ilmimizin taallûk ettiği şeyler ayandaki mevcutlardır. İlk defa bunları biliriz. Bilâhere bunları bilmekten hasıl olan zihindeki izafî sıfata intikal ile marifet ve ilmimizi bilmiş oluruz. ve marifet ve ilim isimleri iştirak tarikile istimal edilirler; yani bu isimler hem vücudu olan âyanı bilmeye ve hem bunlardan intikalen zihindeki izafî suretleri bilmekten hasıl olan izafî bilgiye itlak olunurlar.

İlim ve marifetlerimizi söz veya yazı ile ifade ettiğimizden elfaza ve kitabete müteallik mevat ilim ve marifetten addedilmiştir. İlimler içinde ilim olmaga ahak ve ilim itlak edilmeye elyak olan ilim, vücutta âyana taallûk eden ilimdir. Bunu rütbeten vely ve takip eden ilim; zihindeki izafî ve ilmî suretleri bilmek ilmidir. Bu suretler her ne kadar ilk defa bildiğimiz evvelî mevcutlardan değillersede ayan vücudiyeden olan zihinlerimizdeki mevcut sıfatlardan olmalarile bunlarda ayanda mevcut adedilirler. Bunların birinci mevcutlara nisbetleri cevahire arazın nisbetleri veya illetlere lâhik olan malûllerin nisbetleri gibidir. Ve lâfza ait ilimler zihnî ilimlerin levahikinden ve yazıya ait ilimler lâfız ilimlerinin lâhikalarından addedilirler. İlim; hakikî ve evvelî olarak vücudî âyan ilmine itlak olunur. Bu münasebetle sânevî olarak zihindeki ilmî suretleri bilmeye ve lâfız ve kitabetin ilmî bilgilerine de itlak olunur.

Evvelî ilim mücerret mevcuda taallûk eden ilim olup bilâhere ikinci derecedeki tali ilimlere intikal olunur ve mevcut; yalnız mahsûs ve heyûlânî bir cisim olmak üzere ve yine yalnız mahsûs olmayan ilâhî bir cevher olmak üzere hususî nazarlarla mütalea olunabilir. Bundan sonra mahsûs olan mevcut dahi hayvan ve nebat olmak ve hayvan zümresinden insan da fazıl venakıs ve mariz ve sahih olmak üzere nazara alınabilir ki böyle muhtelif noktalardan mevcut muhtelif ilimlere girer. Ve ilâhiyat, tabiiyat ve tabiiyat zümresinden olmak üzere hayvanat ve nebatat ve hatta tababet ve ahlâka mevzu teşkil eder. Böyle hususî nazarlarla değil; mevcudu mevcut olmak üzere en geniş bir mana ile umumî bir nazar altında mütalea etmek de vardır ki bunu iptida (Aristo) bir ilim olarak ileri sürmüştü. Yâni mevcudu bu suretle haysiyet kaydından lecritle yalnız mevcut olması itibarile tek başına bir ilim yapmağı iptida (Aristo) ortaya koymuştu. Kendisinden evvelki feylosoflar vücudî ilimleri (tabiyat), (riyaziyat), (ilâhiyat) kısımlarına tefrik etmiştiler. (Aristo) (ilâhiyat)ı mevcutların mebdelerini tadvik eden bir ilim olmasıyla mevcudu mevcut olmak haysiyetile mutlak olarak mütalea ettiğinden diğer ilimlerden ayırmış olmakla bu mutlak mevcut ilmine (Mabadettabia) ismini vermişti. Buna (Felsefei ulâ) ve (İlmi ilâhî) dahi tesmiye ederdi.

(Aristo) (Mabadettabia) dan; bizim marifetimize nazaran mahsûs olan tabiiyatın mabadini kasdetmiştir ki bu mabadin mabad olması bizim marifetimize nisbetledir. Yoksa mebadi olmaları itibarile tabiiyata takaddümleri vardır. Binaenaleyh bu ilme (Mabadettabia) denilebileceği gibi (Makablettabia) dahi denilebilir.

(Felsefei ulâ) demesi de bu ilmin evvelî mabdeleri marifeti mutazammın olmasına mebnidir. (İlmi ilâhî) itlak etmesi de Haktealâyı ve melekeleri marifetin bu ilmin semere ve neticesi olması itibariledir.

Bu ilmin mevzuu; mutlaka mevcut olduğundan nazarı bütün ilimlere şamildir. Metalibinde bu umumî ve küllî nazarı git gide hususiyet kespile cüz'î ilimlerin mebadisine müntehi olarakmutlak olan mevcut hakkında ilim istihsaline muvaffak olur. Ve bu umumî ilmin dununda bulunan ilimler mebdelerini bu ilimden tesellüm ederler. Ve cüz'îler küllilerile bilineceklerinden hususî olan bu ilimleri marifet umumî olan (Mabadettabia) yı marifete mütevakkıftır.

İlimlerin bazıları diğerleri için zihinleri idad ve ihzar eder ve zihinlerin ilimleri teallüm etmeleri iki tarik-ile olur. Birinci tarik tenbih ve temrin (الرياضة والتخريج) tarikidir ki bu tarik cüz'î ilimlerden küllî ilimlere ve malûllerden illetlere ve mebadinin zevatından mutlaka mebadiye ve mahsûslardan makûllere doğru olan ilimlerde istimal edilir.

İkinci tarik tarif ve bürhanlarla hakikî talim tarikidir ki bu tarik birinci tarikin aksine olarak küllî ilimden cüz'îye ve mebadiden zavatı mebadive ve makulâtta mahsûsata doğru bir istikamet takip eder. Ve mahsûsat; mevcutlar içindeki eşyayı mürekkebedir ki bunların mebdeleri hissin idrak edemediği gayrikabili tecezzi cüz'ler veya heyulâve suret veya bunların her ikisinden ibaret olan basaiti makuledir. Bu (mabadettabia) ilmi bürhanî talim mezhebinde (Yukarıki iki tarikten ikincisi) umumiyetle ilimlere mütekaddimdir. Zihinleri hakikî ilme alıştırmak ve takviye ve idad etmek itibarile diğer ilimler bu ilme tekaddüm ederler. Aristo'nun (Mabadettabia) yı diğer ilimlerden tefrik etmek hususunda söylemiş olduğu sözlari buraya kadar hulâsa ettik. Esas itibarile tabîî olsun ilahî olsun ilimlerin hepsi birdir. Hepsi mevcudu mevzubahs ederler. Meselâ: riyaziyundan olan bir zat mikdar ve şekiller ve adetleri nazarı itibara almasıyla mevcudu nazarı itibara almış olur. Bu hususta bir tafsil ve taksim yapmak isterse bunlar için ayrı ayrı ciheti vahdetler bularak bunları tafsil ve taksim edebilir. Binaenaleyh Aristo'nun da kendisinden evvelki feylesoflara tebaiyetle ilmi eksik ve fazla olmamak üzere üç zümreye: tabiyat, riyaziyat, ilâhiyat taksim etmesinde bir zaruret yoktur. Eski feylesofların ilimdeki esasî vahdeti parçalamaları talimde tedricen zihinleri ilme alıştırmak

ve talebeyi riyazet ve temrin ve tenbih ile basitten mürekkebe, mahsûsden makule götürmek zaruretime binaendir.

Fazıl muallimler mahsûsatın en yakınlarından talime başlayarak derece derece mebadiye doğru talebesini yükselterek (ilmi alâ) ya kadar is'at ettikten sonra talimine bu ittisal eylediği intihâî noktadan aşağı doğru istikamet vererek yukarıda arzolunan birinci tarikten ikinci bürhanî ve kakikî tarika geçmiş olurlar.

II

İlmîlâhî ve İlâhiyat

Eski feylesofların mütedavil olan sözlerinden anlaşıldığına göre (İlâh) kelimesinden izafî ve nisbî bir mana kastolunuyordu. Netekim bunlar da müteallimler dahi ittiba etmiş oldukları muallimlerine rab ve ilâh deyebiliyorlardı. Ve kendileri (âlihe) ile ruhanî meleklerin şahıslarını ve cesetlerden ayrılmış olan beşerî nefisleri irade ediyorlardı ve bunlardan bazıları ruhanî melekleri temamlile cesetlerden ayrılmış olan beşerî ruhlar addettiklerinden bunları zikrettikleri vakit insanları zikrettikleri gibi (filânın oğlu filân) deye zikrediyorlardı. Binaenaleyh meleklerin ve ruhların hakikatlerini tahlil eden bu ilme (ilmi ilâhiyat) demişlerdi.

III

Mabadettabianın menfaati

Bizzat matlup olan şey hakikî hayırdır. Hakikî hayır lizatıhi matluptur. Ve hayrın biri izafî diğeri mutlak olmak üzere iki mefhumu vardır. Hayrı izafî bir zata veya bir şeye nazaran olan hayırdır. Mutlak hayır zatî olup hayriyyeti kendisinden başka bir şeye kıyas olunmaya muhtaç değildir. Lisanlarda mütedavil olan hayır izafî ve nisbî olan hayırdır ki mutlaka hayır bu nisbi hayır vasıtasıyla anlaşılabilir. Ve hayrı mutlakın manası besatetine binaen tarif altına girmeyen evvelî marifetlerdendir. Leziz, nâfi', muvafık ve saire gibi manalar muhtelif kimselere nazaran değişebilirler.

Bunlar mutlak hayır değildirler mutlak hayır Muhtelif kimselere ve muhtelif şeylere nazaran değişmeyen ve herkes ve her şey için hayır olandır ki bu mana ancak bir izafeti mutlaka ile anlaşılabilir. Bundan başka bizzat hayır ve bilaraz şer olmakla bunun aksi olan bilaraz hayır

ve bizzatşer olandan daha ziyade hayriyete karışık olan şeyler de vardır.

İzafetsiz ve nisbetsiz hayır tasavvuru için zihin izafî ve nisbî hayır tasavvurundan izafet manasını tecrit eder ve bu mücerret hayrı izafî hayırraillet kılar. Umimî izafetle olan hayır hayriyetmanasına hususî izafetle olan hayırdan daha lâayık olduğu gibi mücerret hayır dahi hayriyyet manasına muzaf olan hayırdan daha layık olur. Hayra mukâbil olan şer dahi hayır gibi hususî ve umumî izafetler ve aynı zamanda izafetin teçridile tasavvur olunabilir.

İzafetsiz ve nisbetsiz hayır tasavvuru için tecrit tariki varsa da şer izafet ve nisbetten tecrit edilemez. Çünkü mücerret şer; eşyanın ademi ve fikdanı demek olduğundan bunn teemmül mümkün değildir ve mücerret şer yoktur; yokluktur. Hayır ise eşyanın fikdanı değil vücududur. Şu halde şer adem manasına olduğü gibi hayır da vücut manasıdır. Ve karr-karar ve sebatı bulunan-olan vücut karr ölmeyan vücuttan ve daim olan daim olmayandan ve vacib mümkün ve vacibülvücut mümkünülvücuttan ve bizatihi vacibülvücut bigayrihi vacibülvücuttan hayriyet manasına daha ziyade lâayıktır.

Demek ki vücut manası tecerrüt ederse hayrı mücerret ve adem manası tecerrüt ederse şer mücerret olur. Ve (İlmünnefs - ruhiyat) de geçtiği veçhile hikemî ilimlerin hepsi bir menfaati teminde birleşirler ki o da insanın ruhunu uhrevî seadete hazırlamak ve ruha filen kemal kesbetdirmektir. Şu kadar var ki bu hikemî ilimler bu menfaati aynı derecede temin etmezler. Bunların içinde bu menfaati bizzat temin edenleri var ki onlar da Allaha ve Allahın meleklerine ve ruhîyata taallük edenleridir. Hendese ve mantık [1] gibi bu menfaati bizzat değil bilarlz temin edenleri dahi vardır. Ve marifetlerin hayırlısı mutlak hayrı marifettir ki bu da mutlak vücuttur. Daha açığı bizatihi vacibülvücuttur.

İşte bu ilim, bize, bizatihi vacibülvücutta dair marifet bahşeder. Binaenaleyh bu ilim; ilimlerin en menfaatlisidir. İnsan ruhu için mukadder olan kemalin zirvesine âlimin ruhu ancak bu ilimle yükselebilir. Bu ilmin menfaati insan ruhunun mebadiyi ve birinci mebde olan bizatihi vacibülvücutu ve her hayrın menbaı olan ilâhi marifetle mukadder olan seadet ve kemalini istihsal eylesidir.

[1] (Ebu al-Berekât) burada şöyle söylüyor: (mantık) iki türlü mütalea edilebilir. Birincisi mantık kaidelerinin bir san'at olarak hıfzedilmesidir. İkincisi ise mantık kaideleri yalnız ezberlenmekle iktifa edilmeyerek bu kaidelerle fitretin terbiye ve tehzip edilmesidir ki bu ikinci takdire göre mantık mezkûr menfaati bizzat temin eden ilimlerden olur. Ve ruhu tehzipte uhrevî seadete ihzarda tam bir menfaat bahşeder. Ve insan bununla şâibelerden ve arızalardan mücerret ve münezzeh olan; akli ve melekî bulunan ilâhî tabiatlara iştirak eyler ve insanî; daha doğrusu aynıle akli kemale mezhur olur.

VI

Mabadettabianin iştimali

Malûmların bir takım zihnî sıfatları ve halleri vardır ki; bunların mevcudata nisbetleri âyanda tahakkuk eder. Meselâ : bir malûm küllî olur. Yani âyandaki mevcutlardan bir çoklarına hariçte sıfat olurki aynı zamanda zihinde mutasavver olan bu bir çok şeylere de zihinde sıfat olur.

Aristo mevcudatı ve mevcudatın bu zihnî vasıflarını ve hallerini tetkik ve tahlil ile (Katigariyus-mekulât) kitabında bunları on kadar nihai cinslere tefrik ve taksim etmiş ve bunlardan birinin cevher diğer dokuzunun araz olduklarını söyleyerek bu adetten ne fazla ve ne eksik olmayacaklarını ilâve etmişti . [1]

Aristo'nun mekulâtı on addetmesi bu mekulâtın umumî ve nihai cinsler olmaları itibarile ise (şey ve mevcut) gibi, bunların cümlesini ihtiva edecek bunlardan daha umumî cinsler bulunamazmı ?!

Aristo'nun bu tasnifni müdafaa edenler olmuş ve kendisine varit olan itirazları reddiçin uzun uzadıya sözler söylenmiştir .

Bu mekulât ve ecnası âliye taallûk eden ilim—cevher olsun araz olsun— mevcudatın hepsine şamil olan umumî ve küllî bir ilimdir. Vücudu mevcut olması itibarile mevzu ittihaz eder ki bumevzudaki tetebbuat biza diğer bütün ilimlerin mebdelerini de keşf ve tahlil ettirir . Hûlasâ : (Mabadettabia) mevcudu mevcut olması itibarile umumî bir halde mütalea eder ve mevcudun; vacibülvücut, mümkünülvücut, illet, malûl, vahit, kesir; mebde ve müptede, olması gibi vasıflarını da böyle mevcut olmak itibarile mütalea eder. - ve gayet geniş bir kaide ye malik olan ehramî bir şekil zirvesinde nihayet bulduğu gibi - (Mabadettabia) nin vasi şümülü de nihayet mevcudatı icat eden birinci mebdee muntehi olur ki bu nihayet noktası da bizatihi vacibülvücut olan Allahü tealâdır. Bundan dolayı bu ilme (ilmi küllî) denilmiştir . Bundan başka nazarı külliyata taalluk ettiğinden (ilmi ilâhî) ve mevcudatın mahsûs olmaları mütalea ettiğinden (mabadettabia) namlarını dahi almıştır.

11/7/930 İstanbul darülfünunu ilâhiyat faköltesi
kelâm tarihi müderrisi

M. Şerafeddin

[1] Eşyanın enumumi hassalarına tekabül eden bu mefhumlar fikri hayatımızın en esaslı gerçeveleridir. bunlar bizdeki tefekkürleri içlerine alırlar. Tefekkür kendi kendisini yırtmadıkça buradan dışarı çıkamaz (aristo) dan beri bunlara (mekulât) namı verilmektedir. Biri cevherdir. diğer dokuzu şunlardır :

كم = عدد، كيف، اضافت، اين = فضاء، متى = زمان، وضع، ملك، فعل = سبب = علت، انفعال